

Πρόλογος

Μία ανερχόμενη παγκόσμια οικιακή τάξη οικοδομείται στη βάση των νέων μορφών μεταναστευτικής και διαμεταναστευτικής εργασίας. Σήμα κατατεθέν της είναι οι έμμισθες εργαζόμενες, οι οποίες υπό πολλές, διαφορετικές ειδικότητες –ως οικιακοί βοηθοί γενικών καθηκόντων, καθαρίστριες, μαγείρισσες, τροφοί ή χορηγοί φροντίδας σε ηλικιωμένους– συμβάλλουν στη διατήρηση και αναπαραγωγή της οικογένειας. Τόσο στην Ευρώπη όσο και στην Ελλάδα ο τομέας των έμμισθων οικιακών υπηρεσιών έχει επεκταθεί εντυπωσιακά τις τελευταίες δεκαετίες ως αποτέλεσμα της συνεχιζόμενης μετανάστευσης ενός όλο και περισσότερο γυναικείου εργατικού δυναμικού. Πολλές οικιακές ομάδες, πολύ περισσότερες από ποτέ άλλοτε, χρησιμοποιούν τις έμμισθες οικιακές υπηρεσίες μεταναστριών. Πρόκειται πλέον για ένα φαινόμενο ιδιαίτερα αισθητό σε ευρωπαϊκές μητροπόλεις, όπως η Αθήνα, αλλά και γενικότερα στον αστακό χώρο, με πολλαπλές διαστάσεις και συνέπειες στην οικονομική και κοινωνική ζωή.

Μια τέτοια εξέλιξη ήταν επόμενο να στρέψει την προσοχή των κοινωνικών επιστημών (της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας, της γεωγραφίας, της κοινωνικής ψυχολογίας ή της ιστορίας) στη μελέτη του νέου αυτού φαινομένου. Το ζήτημα ωστόσο της οικιακής εργασίας κάθε άλλο παρά απλό είναι. Η έμμισθη οικιακή εργασία συνιστά κορυφαία γνωστική πρόκληση: εργασία κατεξοχήν γένους θηλυκού, είναι συνήθως θεσμικά άτυπη και περιθωριακή –απογυμνωμένη από θεσμοθετημένες διασφαλίσεις και πρόνοιες υπέρ του εργαζομένου, ιδιαίτερα όταν συντελείται στην πιο εξατομικευμένη της εκδοχή στον οικιακό χώρο από μετανάστριες– και κατά συνέπεια ρευστή και επισφαλής. Ταυτόχρονα, καθώς συχνά καλύπτεται από το προστατευτικό κέλυφος του «νοικοκυριού», που την φυσικοποιεί μαζί με όλες τις υπόλοιπες δραστηριότητες στο εσωτερικό του, γίνεται αόρατη, ασαφής ως προς το ακριβές της περιεχόμενο για την εργαζόμενη και δυσανάγνωστη για τον εξωτερικό παρατηρητή.

Οι προαναφερθείσες ιδιότητες καθιστούν την έμμισθη οικιακή εργασία

πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη ποικίλων και συχνά ακραίων μορφών εκμετάλλευσης, οι οποίες όσο έντονα βιώνονται από τις εργαζόμενες άλλο τόσο παραμένουν μακριά από τη δημόσια θέα, εκτός και αν συμπτωματικά ανοίξει κάποια μικρή χαραμάδα μέσα από την οποία μπορεί να επιτευχθεί μια ευρύτερη συνειδητοποίηση των προβλημάτων που τις συνοδεύουν. Η συστηματική κατανόηση του φαινομένου έχει λοιπόν ένα ιδιαίτερο πολιτικό βάρος, όχι μόνο διότι μπορεί να συμβάλει στην ενδυνάμωση των εργαζομένων, αλλά και γιατί ανοίγει το δρόμο για την επαναθεώρηση των βαθύτερων και άρρητων εξουσιαστικών διαστάσεων της καθημερινής μας ζωής.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες οι παραπάνω γνωστικές και πολιτικές προκλήσεις τροφοδότησαν το ερευνητικό ενδιαφέρον. Διαθέτουμε πλέον μία αρκετά πλούσια διεθνή γραμματεία για την έμμισθη οικιακή εργασία. Αυτή προσεγγίζει την παροχή έμμισθων οικιακών υπηρεσιών σε σχέση με το σύγχρονο μεταναστευτικό της υπόβαθρο, τη συχνά ατελή θεσμική της ρύθμιση στο πλαίσιο κρατικών πολιτικών και τις μακροκοινωνικές και οικονομικές της επιπτώσεις στο επίπεδο της παραοικονομίας. Την αναλύει επίσης στη μικρή κλίμακα των εργασιακών σχέσεων ως τυπική περίπτωση ανασφάλιστης και «ελαστικής» εργασίας, φυσικοποιημένης εξουσίας και συχνά έντονης εκμετάλλευσης. Τέλος, εξετάζει τη συγκρότησή της με αναφορά στο φύλο και την κοινωνική τάξη, αναδεικνύοντας τις άτυπες και συχνά άρρητες μορφές αντίστασης που τη συνοδεύουν.

Στην παρούσα μελέτη αντλούμε από αυτή την ερευνητική παράδοση αξιοποιώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματα και, ειδικότερα, τη διεισδυτικότητα την οποία προσφέρει η ανθρωπολογική και μικροκοινωνιολογική σε βάθος διερεύνηση του φαινομένου μέσα από την επιτόπια έρευνα και τη συμμετοχική παρατήρηση. Αφετηρία της προσέγγισής μας είναι οι ίδιες οι οικιακές εργαζόμενες, οι αντιλήψεις τους και οι εργασιακές τους πρακτικές. Κατ' επέκταση, δίνουμε έμφαση στη μικροθεώρηση της εργασιακής πρακτικής ως πεδίου σχέσεων που συγκροτείται πολιτισμικά από τις στρατηγικές των ίδιων των εργαζομένων αλλά και των εργοδοτριών τους. Επίσης, χωρίς να θέλουμε να υποβαθμίσουμε το εξουσιαστικό αλλά όχι μονολιθικό υπόβαθρο των σχέσεων της έμμισθης οικιακής εργασίας, επιχειρούμε παράλληλα να αναδείξουμε την επιτελεστική ικανότητα των εργαζομένων γυναικών να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εργασιακής τους συνθήκης, διαπραγματευόμενες και διαχειριζόμενες τις εκμεταλλευτικές της συνέπειες. Τέλος, καταγράφουμε τη θεσμική ιδιαιτερότητα της ελληνικής περίπτωσης: η Ελλάδα, όπως και ορισμένες άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δεν διαθέτει αναπτυγμένη «εξωτερική πολιτική της οικιακής εργασίας», σε αντίθεση με τις νεοκαπιταλιστικές οικονομίες της Νοτιοανατολικής Ασίας, που

εφαρμόζουν ιδιαίτερα περιοριστικές πολιτικές «προσέλκυσης» ξένων μεταναστών, με εμφανή στοιχεία ευγονικής. Στην ελληνική περίπτωση μιλάμε περισσότερο για θεσμική απροσδιοριστία, για ένα είδος θεσμικού κενού. Σε αυτή τη βάση υποστηρίζουμε ένα θεωρητικό πρόγραμμα που δεν οδηγεί σε ένα μαρτυρολόγιο εκμετάλλευσης ή σε απλοϊκά και μονοδιάστατα αφηγήματα αντίστασης, αλλά, αντίθετα, κινούμενο πέρα από τη θυματοποίηση και την ηρωοποίηση της οικιακής εργαζόμενης, περιγράφει την εργασιακή συνθήκη με όρους περιορισμών αλλά και δυνατοτήτων και ως πεδίο ανάδειξης ετερογενών στρατηγικών με τις οποίες η εργαζόμενη συνδιαμορφώνει το εργασιακό της πεπρωμένο.

Το βιβλίο αυτό φιλοδοξεί να καλύψει το μεγάλο ερευνητικό κενό που αφήνει η εξαιρετικά ισχνή ελληνική βιβλιογραφία της έμμισθης οικιακής εργασίας. Επιχειρεί να καταγράψει το φαινόμενο στη σύγχρονη ελληνική εκδοχή του, παρουσιάζοντας όχι ένα αλλά πολλαπλά πορτραίτα της οικιακής εργαζόμενης μέσα από την εστίαση σε τρεις εθνοτικές κατηγορίες εργαζομένων. Ειδικότερα προχωρεί στην εθνογραφική διερεύνηση και τη συστηματική σύγκριση ανάμεσα στην περίπτωση των Ελληνίδων οικιακών βοηθών, που ιστορικά βρίσκεται σε παρακμή, και δύο άλλων, οι οποίες όχι μόνο κάλυψαν το κενό που άφησε η σταδιακή αποχώρηση των Ελληνίδων από το συγκεκριμένο εργασιακό πεδίο αλλά και συνέβαλαν αποφασιστικά στην ποσοτική του ανάπτυξη και στην αλλαγή των ποιοτικών του χαρακτηριστικών. Πρόκειται, από τη μία πλευρά, για μετανάστριες από τη Νοτιοανατολική Ασία και ειδικότερα τις Φιλιππίνες, που αρχίζουν να καλύπτουν τη ζήτηση για οικιακές υπηρεσίες σε μεσοαστικές και μεγαλοαστικές οικιακές ομάδες από τη δεκαετία του '80 και, από την άλλη, για πιο πρόσφατες μετανάστριες από τη Βαλκανική και ειδικότερα την Αλβανία, οι οποίες μεταμορφώνουν τη φυσιογνωμία της οικιακής εργασίας, πρωταγωνιστώντας στην «επαγγελματοποίησή» της.

Μέσα από την συγκριτική ανάλυση των τριών περιπτώσεων καταγράφουμε εδώ την πρόσφατη ιστορική δυναμική της οικιακής εργασίας στην Ελλάδα και φωτίζουμε έτσι ευρύτερους κοινωνικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς που συμβαίνουν στην ελληνική κοινωνία τα τελευταία είκοσι χρόνια. Για παράδειγμα, αντιμετωπίζοντας αυτές τις τρεις εθνοτικές κατηγορίες οικιακών εργαζομένων ως παραδειγματικές ευρύτερων εθνοπολιτισμικών τύπων, εξετάζουμε σε βάθος, μέσα από έναν συνδυασμό μεθόδων ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας, την αλληλεπίδραση ανάμεσα στον εθνοπολιτισμικό προσανατολισμό των εργαζόμενων γυναικών σε ζητήματα ταυτότητας, φύλου, σώματος, εργασίας και οικιακότητας, από τη μία πλευρά, και στις εργασιακές τους στρατηγικές, από την άλλη. Βασική μας δια-

πίστωση είναι ότι οι διακριτοί τύποι οικιακής εργασίας –η εσωτερική και η εξωτερική, η πλήρους και η μερικής απασχόλησης, αυτή που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα καθηκόντων και αυτή που περιορίζεται σε έναν ειδικό τομέα κτλ.– έχουν ως ένα βαθμό εθνοπολιτισμικό πρόσημο.

Όμως το ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης δεν εξαντλείται στη συστηματική καταγραφή του εθνοπολιτισμικού καταμερισμού των οικιακών καθηκόντων. Η συγκριτική προσέγγιση των διαφορετικών εθνοπολιτισμικών αντιλήψεων και στρατηγικών της οικιακής εργασίας γίνεται με συσχετικούς όρους, δηλαδή στη βάση της σχέσης της Ελληνίδας, της Φιλιππινέζας ή της Αλβανίδας εργαζόμενης με την Ελληνίδα εργοδότη της και με αναφορά σε ένα κοινό εργασιακό πεδίο, που είναι ο οικιακός χώρος της Ελληνίδας «νοικοκυράς». Έτσι η σχέση οικιακής εργασίας, που στις δύο από τις τρεις περιπτώσεις έχει διαπολιτισμικό περιεχόμενο, αποτελεί βασικό κοινό παρονομαστή της σύγκρισης. Μας ενδιαφέρει να αξιοποιήσουμε αυτό το στοιχείο για να διερευνήσουμε ορισμένα ερωτήματα τα οποία, αν και μοιάζουν αυτονόητα, πολύ σπάνια τίθενται στη διεθνή βιβλιογραφία. Τι επιπτώσεις έχουν οι διαφορετικές, κυρίως οι διαπολιτισμικές, εκδοχές της οικιακής εργασίας στην οικιακότητα, δηλαδή στις αντιλήψεις για τα οικιακά καθήκοντα, τον οικιακό χώρο ή τις έμφυλες ταυτότητες που συγκροτούνται γύρω απ' αυτόν, αλλά και στην ίδια τη συγκρότηση και τη λειτουργία της οικιακής ομάδας; Και πώς η διαντίδραση ανάμεσα στις πολιτισμικά ορισμένες στρατηγικές της οικιακής εργαζόμενης και τον οικιακό χώρο όπου αυτές εγγράφονται μεσολαβείται από την κοινωνική θέση της εργοδότης;

Το βασικό συμπέρασμα αυτής της σύγκρισης είναι η διαπίστωση ότι η οικιακή εργασία των μεταναστριών εργαζόμενων είναι σημαντικός παράγοντας κοινωνικοπολιτισμικής αλλαγής. Οι πολλαπλές εκδοχές έμμισθης οικιακής εργασίας αναπαράγουν και διευρύνουν την πολλαπλότητα των οικιακών χώρων. Για παράδειγμα, η παρουσία της οικιακής εργαζόμενης, Ελληνίδας ή μη, και οι συναφείς πρακτικές της οικιακής εργασίας μετασχηματίζουν τους έμφυλους οικιακούς ρόλους και τις αντίστοιχες ταυτότητες και κατ' επέκταση τον ίδιο τον οικιακό χώρο. Παράλληλα, η αναδυόμενη εθνοπολιτισμική διαφοροποίηση της οικιακής εργασίας σε διακριτούς τύπους εντείνει αλλά και χρωματίζει την κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση των οικιακών ομάδων σε μεγαλοαστικές, μεσοαστικές και μικροαστικές. Την εντείνει τόσο ώστε να μιλάμε για διακριτούς μικρόκοσμους, η διαφορετικότητα των οποίων συμπίπτει με την εθνοτική ταυτότητα των εργαζόμενων που εμπλέκονται στη συγκρότησή τους. Από την άποψη αυτή, οι ποικίλοι κόσμοι της οικιακής εργασίας συνιστούν μια βασική όψη ενός πρωτόγνωρου φαινομένου, της πολιτισμικής πολλαπλότητας που χαρακτηρίζει τη σημερινή Ελλάδα των μεταναστών.

Με τη μελέτη αυτή¹ ολοκληρώνεται ένα ερευνητικό εγχείρημα που ξεκίνησε στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου πριν από πέντε χρόνια, τον Μάρτιο του 2004, στο πλαίσιο εκπόνησης ενός ερευνητικού προγράμματος με τίτλο: «Φύλο, οικιακή εργασία και εθνοτική ταυτότητα: Η διαπολιτισμική συγκρότηση του οικιακού χώρου στην Ελλάδα», με επιστημονικό υπεύθυνο τον Ευθύμιο Παπαταξιάρχη. Το Ευρωπαϊκό πρόγραμμα «Πυθαγόρας», υπό την αιγίδα του οποίου διεξήχθη η συγκεκριμένη έρευνα και πραγματοποιήθηκε η πρώτη έκδοση (εκτός εμπορίου) της παρούσας μελέτης, είναι ίσως ιστορικής σημασίας για την ανάπτυξη χρηματοδοτούμενης πανεπιστημιακής μεταδιδακτορικής έρευνας σε κλάδους των κοινωνικών επιστημών όπως η κοινωνική ανθρωπολογία. Για πρώτη φορά δόθηκε η ευκαιρία, με τέτοια ένταση και τόσο ευνοϊκούς τεχνικοοικονομικούς όρους, να διεξαχθεί επιστημονική έρευνα χωρίς να χρειαστεί να προσαρμοστεί το περιεχόμενό της σε σκοπιμότητες «άλλης» λογικής, όπως αυτές της αγοράς ή της διοικητικής γραφειοκρατίας.

Δεν αφήσαμε την ευκαιρία να πάει χαμένη. Η ουσιαστική ανυπαρξία κονδυλίων για βασική έρευνα, αλλά και η πολύ μικρή ανάπτυξη του τομέα της εφαρμοσμένης ανθρωπολογικής έρευνας, μέσα από τον οποίο θα μπορούσε ίσως κανείς να χρηματοδοτήσει έμμεσα τη βασική, επέβαλαν να κινητοποιηθούμε. Άλλωστε στο υποκειμενικό επίπεδο οι συνθήκες ήταν αρκετά ευνοϊκές. Στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας (TKAD) και στο Εργαστήριο Εθνογραφίας υπήρχε ήδη έτοιμος ένας μικρός αλλά δυναμικός κύκλος διδασκτόρων και υποψήφιων διδασκτόρων με κοινό θεωρητικό υπόβαθρο και συγγενή ερευνητικά ενδιαφέροντα. Υπήρχε επίσης μια μακρά (σήμερα πλέον εικοσαετής) παράδοση μεταπτυχιακής έρευνας, άρα η απαραίτητη εμπειρία για την επαρκή καθοδήγηση και υλοποίηση ενός σχετικά μακροχρόνιου συλλογικού ερευνητικού εγχειρήματος. Προσπαθήσαμε, λοιπόν, να συνθέσουμε το επιστημονικό κεφάλαιο που ήδη διαθέταμε στη μελέτη ζητημάτων όπως η οικογένεια, η συγγένεια και η συγκρότηση και αναπαραγωγή του οικιακού χώρου² ή οι ταυτότητες του κοινωνικού φύλου³ με τους νεότερους προσανατολισμούς της εθνογραφικής έρευνας σε πεδία όπως η μετανάστευση και οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί που εγκαθίστα-

1. Όπως και με την αυτοτελή μελέτη της Πηνελόπης Τοπάλη (2008) αλλά και τις δημοσιευμένες εργασίες της Αγγελικής Αθανασοπούλου (2007α, 2007β, 2008) και της Βασιλικής Παπαγεωργίου (2007) που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του ίδιου προγράμματος.

2. Βλ. Loizos και Papataxiarchis 1991, Papataxiarchis 1991 και 1995, Galani-Moutafi 1994 και Καντσά 2006.

3. Βλ. Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης 1992, Μπακαλάκη 1993 και Καντσά 2005.

νται στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια⁴ και, το κυριότερο, να αξιοποιήσουμε την ερευνητική εμπειρία που είχαμε αποκτήσει στο μέχρι πρόσφατα ανεξερευνητο πεδίο της διαπολιτισμικής οικιακής εργασίας μέσα από τη σημαντική διδακτορική διατριβή της Πηνελόπης Τοπάλη (2004) για τις Φιλιππινέζες οικιακές βοηθούς στην Αθήνα. Έτσι προέκυψε το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Ο πυρήνας της ερευνητικής ομάδας συγκροτήθηκε από κοινωνικούς ανθρωπολόγους, τον Ευθύμιο Παπαταξιάρχη, που είχε την ευθύνη σχεδιασμού και συντονισμού της έρευνας, την Πηνελόπη Τοπάλη, που είχε την κύρια ερευνητική ευθύνη καθώς και το βάρος της διοικητικής υποστήριξης, και την Αγγελική Αθανασοπούλου. Στη βασική σύνθεση της ομάδας περιελήφθησαν ο Παναγιώτης Καφετζής, πολιτικός επιστήμονας, και ο Δημήτρης Βατικιώτης, στατιστικολόγος, καθώς και οι κοινωνικοί ανθρωπολόγοι Έφη Πλεξουσάκη, Βενετία Καντσά, Κατερίνα Ροζάκου, Βάσω Παπαγεωργίου και Ήβη Δασκαλάκη.

Η επιστημονική αναφορά των περισσότερων στελεχών της ερευνητικής ομάδας στον κλάδο της κοινωνικής ανθρωπολογίας αναπόφευκτα προσδιόρισε τη μεθοδολογική ταυτότητα της έρευνας. Πράγματι, το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς μας βασίστηκε στην εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων: επιτόπια έρευνα και συμμετοχική παρατήρηση, συλλογή ιστοριών ζωής, προφορικές συνεντεύξεις. Ωστόσο μας ενδιέφερε να υπερβούμε τα όρια της μεθοδολογίας με την οποία έχουμε αυξημένη εξοικείωση για να τη στρέψουμε σε μία συνομιλία με άλλες, συμπληρωματικές και σίγουρα σημαντικές μεθόδους. Μία από τις ιδιαιτεριότητες της έρευνάς μας είναι ο σπάνιος, για τα ελληνικά δεδομένα, διάλογος που επιχειρείται εδώ ανάμεσα στην ποιοτική και την ποσοτική μεθοδολογία. Την ευθύνη της ποσοτικής έρευνας ανέλαβε ο Παναγιώτης Καφετζής, με τη συνεργασία της Κατερίνας Ροζάκου, που συντόνισε την διεξαγωγή της, του Δημήτρη Βατικιώτη, που συνέβαλε στην επεξεργασία των ποσοτικών δεδομένων σε συνεργασία με την Πηνελόπη Τοπάλη, και της Ήβης Δασκαλάκη. Τη διεξαγωγή της ποσοτικής έρευνας με δύο ερωτηματολόγια σε 453 οικιακές εργαζόμενες και 200 εργοδότες αντίστοιχα ανέλαβαν οι βασικές ερευνήτριες πλαισιωμένες από μία ομάδα μεταπτυχιακών φοιτητριών/ών στην οποία συμμετείχαν οι Τατιάνα Ιορδανίδου, Μαριέτα Καντάρια, Χαρά Καραβία, Λία Μάνου, Ιωάννα Μισδράκου, Βαλμπόνα Ντρέτσα, Έρβιν Σέχου, Μαρία Χαρούλη και Αίγλη Χατζούλη. Τον έλεγχο των ερωτηματολογίων είχε ο Άκης Μουζάς. Τέλος η Βασιλική Πα-

4. Βλ. Αθανασοπούλου 2006, Παπαταξιάρχη 2006α, 2006β και 2000γ και Τοπάλη 2006.

παγεωργίου προσέφερε μια συμπληρωματική θέαση ορισμένων όψεων της οικιακής εργασίας στο πλαίσιο της έρευνάς της σε μετανάστριες από την Αλβανία στην Πάτρα.

Θελήσαμε επίσης να αξιοποιήσουμε την αρκετά πλούσια πλέον ερευνητική εμπειρία, κυρίως σε θέματα μετανάστευσης, την οποία διαθέτουν συγγενείς προς την ανθρωπολογία επιστημονικοί κλάδοι στην Ελλάδα, αλλά και την ιδιαίτερα πλούσια ερευνητική εμπειρία επιστημόνων του εξωτερικού πάνω στον οικιακό χώρο και τις συναφείς μορφές εργασίας. Σε αυτή τη βάση η ερευνητική ομάδα πλαισιώθηκε από έναν κύκλο εξωτερικών συνεργατών, που περιλάμβανε τον Λόη Λαμπριανίδη, οικονομικό γεωγράφο, τη Ρίχη Μπουσχότεν, κοινωνική ανθρωπολόγο, καθώς και συναδέλφους που συμμετέχουν σε ομόλογες ερευνητικές προσπάθειες στα Πανεπιστήμια Αιγαίου και Θεσσαλίας. Στην αρχική φάση της έρευνας πολύτιμη υπήρξε η συνεργασία των γεωγράφων Russell King, Αναστασίας Χρήστου και Ευγενίας Μάρκοβα, καθώς και των ανθρωπολόγων Fenella Canell, Stephanie Schwandner-Sievers και Nicola Mai.

Πώς δουλέψαμε; Παρά το γεγονός ότι η εθνογραφική έρευνα είναι παραδοσιακά σε μεγάλο βαθμό εξατομικευμένη, προσπαθήσαμε να λειτουργήσουμε ως ερευνητική ομάδα. Για να επιτευχθεί ο συλλογικός χαρακτήρας της έρευνάς μας είχαμε τακτικές, συνήθως μηνιαίες, συνεδρίες της βασικής ερευνητικής ομάδας, που διευρύνονταν με άλλα μέλη, ανάλογα με τις ανάγκες. Αυτό συνέβαινε τόσο στην αρχική φάση του σχεδιασμού όσο και στη φάση διεξαγωγής της έρευνας και συγγραφής των πορισμάτων της. Στις τακτικές συνεδριάσεις της ερευνητικής ομάδας συζητήθηκαν οι θεωρητικές προκείμενες, τα εννοιολογικά εργαλεία και οι υποθέσεις της έρευνας, ενώ παρουσιάστηκαν και σχολιάστηκαν διεξοδικά τα πολλαπλά σχεδιάσματα των κεφαλαίων αυτού του βιβλίου. Έτσι διασφαλίστηκε ως ένα βαθμό ο συλλογικός χαρακτήρας της ερευνητικής της προσπάθειας παρά το γεγονός βέβαια ότι για τα επιμέρους κεφάλαια αυτής της μελέτης υπάρχουν εξατομικευμένες συγγραφικές ευθύνες. Τη συγγραφική ευθύνη του εισαγωγικού κεφαλαίου έχουν οι Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Πηνελόπη Τοπάλη, των κεφαλαίων 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9 και 10 η Πηνελόπη Τοπάλη, των κεφαλαίων 3, 8 και 11 η Αγγελική Αθανασοπούλου και των συμπερασματικών σχολίων ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης. Στην ετοιμασία των παραρτημάτων συνέβαλαν οι Δημήτρης Βατικιώτης, Ήβη Δασκαλάκη και Κατερίνα Ροζάκου. Ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης επιμελήθηκε το σύνολο του τόμου προσπαθώντας να μην αναιρέσει τις υφολογικές ιδιαιτερότητες των άλλων δύο συγγραφέων.

Οι βασικές ιδέες γύρω από τις οποίες συγκροτείται η παρούσα μελέτη, και ειδικότερα μία πρώτη εκδοχή των κεφαλαίων της ποιοτικής έρευνας και

του συμπερασματικού κεφαλαίου, παρουσιάστηκαν στη διεθνή επιστημονική συνάντηση που οργανώσαμε σε συνεργασία με τη συνάδελφο Βασιλική Μουτάφη στη Μυτιλήνη τον Μάρτιο του 2007, με θέμα: «Migrant domestic workers and the construction of households: Comparative perspectives». Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τους παρευρισκόμενους στη συνάντηση αυτή, και ειδικότερα τις Sophie Day, Victoria Goddard, Pierrette Hondangneu-Sotelo, Annie Phizacklea και Frances Pine, για τα σχόλια και τις παρατηρήσεις τους που μας επέτρεψαν να ξεπεράσουμε ορισμένες αδυναμίες. Επίσης την Τουλίνα Δήμελη και την Μαριάννα Τσίγκα, για τη βοήθειά τους στην οργάνωση της συνάντησης, καθώς και το συνάδελφο Θεόδωρο Παραδέλλη για την ηθική στήριξη. Τέλος, όσον αφορά τη διοικητική υποστήριξη της έρευνάς μας, ευχαριστούμε τα στελέχη της Επιτροπής Έρευνών του Πανεπιστημίου Αιγαίου Δημήτρη Γαρδίκη, Παναγιώτη Τσόκαρο, Παναγιώτη Σεβαστέλλη, Μαριάνθη Κρητικού, Κυριακή Διαμαντοπούλου και Καλλιόπη Γέρου, καθώς και την Ελένη Κωτσάλου που με επαγγελματισμό μάς βοήθησαν να αντιμετωπίσουμε τις όποιες δυσκολίες συναντήσαμε.

Σχεδιάσματα κυρίως του εισαγωγικού, του συμπερασματικού και του συνθετικού κεφαλαίου της ποσοτικής έρευνας σχολιάστηκαν από την Έφη Αβδελά, την Βενετία Καντσά, τον Λόη Λαμπριανίδη, τον Κώστα Λιβιεράτο, την Έφη Πλεξουσάκη, την Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη και την Ποθητή Χαντζαρούλα, τους οποίους και θερμά ευχαριστούμε.

Στις Εκδόσεις Αλεξάνδρεια οι Τάκης Φραγκούλης και Κώστας Λιβιεράτος ανέλαβαν το εγχείρημα της παρούσας έκδοσης. Τους ευχαριστούμε για την άψογη συνεργασία. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στη Βικτωρία Λέκκα, που είχε την ευθύνη συντονισμού της έκδοσης, στη Βάσω Αβραμοπούλου, που επιμελήθηκε το εξώφυλλο, στη Γεωργία Κρούσκου, που είχε την ευθύνη της στοιχειοθεσίας και της σελιδοποίησης, και στη Χριστίνα Φαρμάκη, για τη γραμματειακή υποστήριξη.

Τέλος, θερμές ευχαριστίες στην Έφη Αβδελά, τον Ανδρέα Ιωάννου και τον Γιάννη Πρελορέντζο, για τη συμπαράστασή τους στις δύσκολες ώρες της έρευνας και της συγγραφής.

Η έρευνα αυτή δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την ενεργητική συμμετοχή των οικιακών εργαζόμενων πληροφορητριών μας καθώς και των εργοδοτριών τους. Γι' αυτό τους είμαστε ευγνώμονες. Ελπίζουμε ότι στο κείμενο που ακολουθεί θα αναγνωρίσουν διαστάσεις της εργασιακής και κοινωνικής τους πραγματικότητας. Στόχος μας ήταν η παρούσα μελέτη να συμβάλει στη βαθύτερη κατανόηση των κόσμων που αναπτύσσονται γύρω μας, τόσο κοντά και συνάμα τόσο μακριά μας.